

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

ПИЛИПЕНКО ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 94(47+57+55)"1972/1989":327.323(043.5)

ПОЛІТИКА СРСР ЩОДО ІРАНУ, 1972 – 1989 рр.

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Старобільськ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Набока Олександр Вікторович,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
доцент кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Священко Зінаїда Василівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
професор кафедри загальної історії

доктор історичних наук, професор
Пронь Сергій Вікторович,
Київський національний університет
культури і мистецтва
Миколаївська філія
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Захист відбудеться «30» вересня 2016 р. о 10.30 годині на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.053.06 у Центральному державному архіві зарубіжної україніки (03680, м. Київ, вул. Солом'янська, 3, читацький зал).

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1).

Автореферат розісланий «26» серпня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. О. Вовк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зняття у 2014 – 2016 рр. за ініціативи США економічних санкцій з Ірану призвело до чергового загострення суперництва між Сполученими Штатами та Російською Федерацією за політичне й економічне домінування в районі Перської затоки. І Вашингтон, і Москва розглядають Тегеран як потенційне знаряддя реалізації власних стратегічних інтересів на Близькому та Середньому Сході. Білий Дім намагається використати амбіції іранського керівництва відносно досягнення статусу регіонального лідера для посилення тиску на Росію та недопущення розширення її присутності в районі Затоки. Ініціативи ж Кремля спрямовані на те, щоб перетворити Тегеран на свого союзника й, як наслідок, отримати перевагу в близькосхідному регіоні та допоміжні важелі впливу на розвиток глобального ринку енергоносіїв. Крім того, російське керівництво переконане, що саме союз з Іраном змусить Вашингтон відмовитися від планів розміщення елементів глобальної системи протиракетної оборони в Перській затоці та Прикаспію.

Слід відзначити, що вивчення політики СРСР щодо Ірану в 1972 – 1989 рр. дає змогу виявити історичне коріння та причини загострення російсько-американських протиріч у близькосхідному регіоні на сучасному етапі.

Ця тема є злободенною й для України, яка неодноразово заявляла про те, що одним із пріоритетних напрямів її зовнішньої політики є активізація співробітництва у всіх сферах з країнами Близького та Середнього Сходу, у тому числі з Іраном. Саме іранська держава може стати альтернативним джерелом енергоресурсів та ринком збуту для продукції українських підприємств. Однією з умов успішного виконання цього завдання є детальне вивчення досвіду реалізації радянської зовнішньої політики щодо Ірану з урахуванням еволюції політико-економічних пріоритетів Тегерана на міжнародній арені.

У той же час ця проблематика у вітчизняній історіографії практично не досліджувалася. Праці українських істориків, у яких вона порушується, як правило, присвячені вивченню інших питань, пов'язаних з історією міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході.

Таким чином, тема, обрана для дослідження, є **актуальною**.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної програми Науково-дослідного центру імені В. Бейліса «Схід-Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємовідносин» (державна реєстрація № 0103U003602). Також робота відображає один з головних напрямів науково-дослідної діяльності кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини на Близькому та Середньому Сході в 1970 – 1980-х рр. XX ст., **предметом** – політика СРСР щодо Ірану, 1972 – 1989 рр.

Мета дослідження – на основі аналізу опублікованих та архівних джерел (більшість з яких уперше вводиться до наукового обігу), ураховуючи результати вивчення проблеми українськими та зарубіжними істориками, дослідити політику Радянського Союзу відносно Ірану в 1972 – 1989 рр. та показати її наслідки.

Для реалізації мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. охарактеризувати джерельну базу та визначити стан дослідження проблеми в українській і зарубіжній історіографії;
2. розглянути передумови до розширення радянсько-іранської співпраці в економічній та політичній сфері на початку 1970-х рр. XX ст.;
3. дослідити значення нафтогазового фактору в процесі реалізації зовнішньополітичних завдань СРСР в Ірані та близькосхідному регіоні в цілому;
4. оцінити роль «нафтових шоків» для розширення радянського впливу на європейському й близькосхідному енергетичних ринках;
5. показати економічну співпрацю Москви й Тегерана в позанафтовому господарчому секторі Ірану в 1970 – 1980-х рр. XX ст.;
6. виявити внесок українських підприємств у розвиток радянсько-іранських економічних зв'язків;

7. дослідити діяльність радянської дипломатії в ООН, спрямовану на відстоювання інтересів Радянського Союзу в районі Перської затоки;

8. розкрити ідеологічні засади політики СРСР щодо Ірану в досліджуваний період;

9. показати результати та наслідки іранської політики Радянського Союзу в 1972 – 1989 рр.

Хронологічні рамки наукової роботи охоплюють період з 1972 по 1989 рр.

Як *нижню хронологічну межу* обрано 1972 р., коли між СРСР й Іраном було підписано договір, що передбачав активізацію економічної й технічної співпраці. Укладення цієї угоди з режимом шаха Пехлеві, який раніше займав проамериканську позицію, стало можливим після візиту до Москви того ж року президента США Р. Ніксона. Зустріч американського президента з генеральним секретарем ЦК КПРС Л. Брежнєвим спричинила перехід Білого Дому й Кремля до політичних консультацій у вирішенні ключових проблем міжнародних відносин і надала можливість Ірану використати нові тенденції в радянській політиці Вашингтона для забезпечення власних економічних інтересів шляхом відновлення більш тісної співпраці з Радянським Союзом.

За *верхню хронологічну межу* обрано підписання 22 червня 1989 р. між Радянським Союзом та Ісламською Республікою Іран Декларації про принципи відносин і дружньої співпраці та Довгострокової програми торговельно-економічного й науково-технічного співробітництва. Ця подія наочно продемонструвала перехід радянсько-іранських відносин на якісно новий етап, що насамперед характеризувався позбавленням ідеологічного забарвлення іранської політики СРСР та формуванням більш прагматичного підходу. Разом із цим ця угода залишала пострадянській Росії можливість впливати на економічні й політичні процеси на Близькому та Середньому Сході.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі широкого кола джерел (зокрема раніше не введених до наукового обігу) і наукового доробку вітчизняних та зарубіжних науковців уперше у вітчизняній історіографії здійснено комплексний аналіз політики Радянського Союзу відносно Ірану в 1972 – 1989 рр., показано її результати та наслідки. Завдяки цьому було зроблено таке:

1. охарактеризовано джерельну базу та виявлено стан дослідження проблеми в українській і зарубіжній історіографії;

2. розглянуто передумови розширення радянсько-іранської співпраці в економічній та політичній сфері на початку 1970-х рр. ХХ ст.;

3. доведено, що нафтогазовий фактор відіграв важливу роль у радянсько-іранському зближенні, а «нафтові шоки» за участю Ірану сприяли посиленню позицій СРСР на світовому енергетичному ринку;

4. показано розвиток радянсько-іранської співпраці в господарчій та культурній сфері;

5. висвітлено роль українських підприємств у розвитку економічних зв'язків СРСР та Ірану;

6. проаналізовано позицію СРСР в ООН щодо Ірану під час обговорення кризи, що виникла внаслідок захоплення американських заручників у Тегерані та ірансько-іракських прикордонних конфліктів;

7. з'ясовано основні ідеологічні засади, що визначали характер радянсько-іранських відносин протягом 1972 – 1989 рр.;

8. показано результати та наслідки іранської політики Радянського Союзу в 1972 – 1989 рр.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення, фактичний матеріал і висновки можуть бути використані в подальшому науковому вивченні дослідниками історії зовнішньої політики Радянського Союзу, Ірану, України 1970 – 1980-х рр. ХХ ст., у практиці підготовки та викладання курсів і спецкурсів зі всесвітньої історії й історії міжнародних відносин.

Апробація результатів дослідження здійснювалася в ході обговорення змісту дисертації на засіданнях кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», засіданнях Наукового товариства студентів та аспірантів Інституту історії, міжнародних відносин та соціально-політичних наук ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», а також на таких наукових заходах: II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Холодна війна» 1946 – 1991 рр.: причини, перебіг, наслідки» (Луганськ, лютий 2012); IV Міжнародній науковій конференції «Одеські

читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Одеса, березень 2012 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті професора Г. Л. Бондаревського «Всесвітня історія і актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, квітень 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю з дня народження професора В. М. Бейліса «Проблеми джерелознавства, історіографії та історії країн Сходу» (Луганськ, травень 2013 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 100-річному ювілею з дня народження С. А. Секеринського й О. І. Домбровського «Чорноморські читання» (Сімферополь, березень 2014 р.); XIX Всеукраїнській науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки» (Острог, березень 2014 р.); IV Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, березень 2014 р.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні тенденції сходознавства» (Харків, квітень 2014 р.); Кіровоградській сесії III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград, травень 2014 р.); IV Міжнародній науковій конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, грудень 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «Восток между Западом и Россией» (Москва, грудень 2014 р.) III Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, березень 2015 р.); III Міжнародному форумі студентів, аспірантів і молодих учених (Дніпропетровськ, квітень 2015 р.); XI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні тенденції сходознавства» (Харків, квітень 2015 р.), Міжнародній науковій конференції «Молодые исследователи – регионам» (Вологда, квітень 2015).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації знайшли відображення у 25 статтях, з яких 2 опубліковано у фахових закордонних виданнях, 3 у виданнях, включених до наукометричних баз даних, 6 у виданнях, що входять до переліку ДАК України.

Структура дисертації визначається сутністю проблеми, метою та завданнями дослідження. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 250 сторінок, з яких 200 – основний текст. Список джерел і літератури займає 46 сторінок і налічує 386 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено його хронологічні межі, сформульовано наукову новизну, практичне значення та показаний процес апробації його результатів.

У **першому розділі** – «Джерелознавчий та історіографічний аналіз проблеми. Методологія дослідження» – проаналізовано джерельну базу дисертації, стан наукової розробки проблеми та охарактеризовано методологічні засади дослідження.

У **підрозділі 1.1.** – «Джерельна база дослідження» – характеризуються використані джерела, умовно розподілені на чотири групи.

До *першої* групи джерел віднесено неопубліковані документи з провідних архівів України та Росії: Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України¹; Центрального державного архіву вищих органів влади України²; Центрального державного архіву громадських

¹ ГДА МЗС України, ф. 1. Документи з основної діяльності, оп. 2, спр. 2649. Документи про перебування в м. Києві Іранської принцеси Шамс Пехлеві (листування, програма перебування), 1973 р., 30 арк., спр. 2853. Документи про перебування у м. Києві принца Голяма Реза Пехлеві (Іран), 5–6 жовтня 1974 р., 7 арк.

² ЦДАВО України, ф. Р–2. Рада Міністрів Української РСР, оп. 15, спр. 1414. Листування з союзними і республіканськими міністерствами і відомствами з питань зовнішньоекономічної діяльності. Проект постанови РМ УРСР про вдосконалення порядку виїзду за кордон в службових справах та зауваження до нього, 12 січ. – 21 груд. 1989 р., 55 арк.; оп. 13, т. 4, спр. 6881. Матеріали засідань Комісії РМ УРСР з питань економічних зв'язків з зарубіжними країнами, 12 січ. – 31 жовт. 1972 р., 173 арк., спр. 6872. Листування з союзними організаціями про поставку устаткування і матеріалів для об'єктів, що будуються за кордоном при технічному сприянні Радянського Союзу, 15 серп. 1972 р. – 2 січ. 1973 р., 18 арк.

об'єднань України³; Державного архіву Дніпропетровської області⁴; Державного архіву Луганської області⁵; Архіву зовнішньої політики Російської Федерації⁶, Державного архіву Російської Федерації⁷ та Російського державного архіву новітньої історії⁸. Більшість використаних архівних матеріалів становлять документи, що проливають світло на специфіку радянсько-іранських відносин у нафтогазовій сфері, важкій промисловості й металургії, а також дають можливість відстежити еволюцію пропагандистської діяльності радянських ЗМІ в Ірані. Визначити особливості співпраці Москви й Тегерана в період «нафтових шоків», а надто за умов напруження міжнародних відносин, спричиненого введенням військ СРСР до Афганістану та початком ісламської революції й ірансько-іракської війни, можна завдяки стенограмам засідань ЦК КПРС, звітам радянських представників в ООН, нотам протесту МЗС обох держав та оглядам іранської преси. Документи переважно з російських архівів, окрім вищезазначених, слугують належною доказовою базою для викриття причетності партійних органів Москви до фінансування іранської лівої опозиції. Крім цього, відкривається ще один напрям іранської політики СРСР – зацікавленість Кремля в розширенні культурного діалогу між двома державами шляхом

³ ЦДАГО України, ф. 322. Первинна організація Компартії України Міністерства закордонних справ УРСР, м. Київ (1944–1987), оп. 6, спр. 35. Протокол партійного зібрання, засіданий парткома, партбюро, 29 янв. – 30 июня 1981 г., 209 арк.; ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), оп. 25, спр. 3201. Звіти, інформації, довідка відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ, МЗС УРСР про участь делегацій УРСР в міжнародних конференціях, сесіях Генеральної Асамблеї ООН та інших питань зв'язків із зарубіжними країнами, 29 квіт. – 17 груд. 1987 р., 65 арк., спр. 247. Отчеты делегации о работе XXIV сессии ГА ООН, с украинскими прогрессивными организациями США, среди украинских эмиграции в США, о пребывании в Запорожской области зарубежных делегаций, групп, специалистов, туристов и отдельных иностранных представительств в 1969 г., 105 арк., спр. 263. Отчеты, информации обкомов Компартии Украины о посещении областей УССР иностранными делегациями, специалистами, 10 янв. – 17 февр. 1969 г., 88 арк.

⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2951. Министерство тяжелого энергетического и транспортного машиностроения СССР. Главное управление металлургического машиностроения. Днепропетровский Ордена Трудового Красного Знамени завод металлургического оборудования, оп. 1, спр. 1982. Переписка с главным управлением металлургии и машиностроения Министерства тяжелого, транспортного и энергетического машиностроения СССР и научно-исследовательскими учреждениями об изготовлении оборудования за 1973 год, 37 арк.; ф. 4455. Министерство станкостроительной и индустриальной промышленности СССР. Главдревстанкопром. Днепропетровский станкостроительный завод, оп. 1, спр. 660. Производственная программа с уменьшениями и дополнениями на 1973 год, 88 арк., спр. 675. Справка об объеме экспортных поставок по плану 1973 года по состоянию на 4 апр. 1973 г., 7 арк.

⁵ Держархів Луганської обл., ф. Р–1. Паровозостроительный завод имени октябрьской революции, оп. 5, спр. 1766. Приказы № 881–920 генерального директора объединения по основной деятельности, 23 нояб. – 15 дек. 1981 г., 282 арк.

⁶ АВП РФ, ф. 94. Референтура по Ирану, оп. 4а, п. 105, д. 1. Переписка работников Посольства СССР в Тегеране, 1922 г., 270 л.; ф. 129. Референтура по США, оп. 63, п. 317, д. 76. Исходящие ноты Посольства СССР в Иране в МИД СССР, 1977 г., 282 л.; оп. 66, п. 368, д. 68. Ноты, памятные записки, меморандумы МИД СССР в Посольство СССР в Иране, 1980 г., 195 л.; ф. 174 Посольство СССР в Иране, оп. 63, п. 265, д. 2. Ноты МИД Ирана в Посольство СССР в Иране, 1979 г., 270 л.; оп. 64, п. 267, д. 1. Исходящие ноты Посольства СССР в ИРИ, 1980 г., 193 л.; оп. 65, п. 270, д. 7. Протокольные вопросы, 1981 г., 174 л.; оп. 66, п. 272, д. 1. Исходящие ноты Посольства СССР в Иране в МИД Ирана, 1982 г., 263 л.; оп. 67, п. 274, д. 1. Ноты, памятные записки, меморандумы Посольства СССР в ИРИ, 1983 г., 229 л.; оп. 68, п. 277, д. 2. Ноты, памятные записки, меморандумы Посольства СССР в ИРИ, 1984 г., 166 л.; оп. 73, п. 293, д. 1. Ноты, памятные записки, меморандумы Посольства СССР в ИРИ в МИД ИРИ, 1989 г., 286 л.

⁷ ГА РФ, ф. 9539. Советский комитет защиты мира, оп. 1/ч. 3, д. 1804. Материалы ВСМ по Ближнему Востоку (информации, заявления, резолюции), 20 октября 1974 г. – 13 августа 1975 г., 99 л.; ф. 9576 Союз Советских обществ дружбы и культурной связи с зарубежными странами, оп. 13, д. 287. Материалы Общества советско-иракской дружбы (протоколы заседаний Правления, планы, отчеты, обзоры, доклады), 20 февр. – 31 дек. 1972 г., 110 л., д. 230. Материалы Общества Советско-иракской дружбы (протоколы заседаний Правления, планы, отчеты, обзоры, доклады), 11 марта – 25 дек. 1970 г., 161 л.

⁸ РГАНИ, ф. 2. Пленумы ЦК КПСС (1941–1991 гг.), оп. 3, д. 270. Доклад Л. И. Брежнева о международном положении на майском Пленуме ЦК КПСС, 19 мая 1972 г., 169 л., д. 521. Доклад А. А. Громыко на Пленуме ЦК КПСС от 23 июня 1980 г., 231 л.; ф. 89. Коллекция копий документов, рассекреченных при выполнении тематических запросов в процессе научно-исследовательской работы (1920–1991 гг.), оп. 4, д. 27. Об оказании содействия Народной партии Ирана и Организации федаинов иранского народа (большинства), 1991 г., 1 л.; оп. 46, д. 89. Информационно-пропагандистская работа на Иран, 1980 г., 24 л.; оп. 13, д. 2. О специальных радиопередачах на Иран, 1986 г., 7 л.

налагодження обміну спеціалістами між радянськими республіками й іранськими провінціями та надання діяльності радянської гуманітарної місії в ІРІ регулярного характеру.

Друга група джерел складається з опублікованих офіційних документів, пов'язаних з іранською політикою СРСР й США.

Серед документів, що містяться в Системі офіційної документації (СОД) ООН, доступної в мережі Інтернет, виділимо Записки Голови Ради Безпеки ООН, доповіді Генерального секретаря, резолюції Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН, офіційні звернення держав-членів ООН з питань, пов'язаних з кризою міжнародних відносин у районі Перської затоки через прикордонні конфлікти Ірану та Іраку й напруження ірансько-американських відносин, спровоковане ісламською революцією.

Позиція США під час ірансько-іракської війни простежується крізь призму розпоряджень Дж. Картера й Р. Рейгана щодо пошуків можливих контактів з постреволюційним Іраном, спогадів посадовців, виступів представників адміністрації президента на брифінгах, аналітичних оглядів розвідників ЦРУ, підібраних за хронологією в розсекречених й опублікованих протягом 2000-х рр. виданнях Національного архіву Вашингтона: «US – Iran: lessons from an Earlier War»⁹ та «Shaking Hands with Saddam Hussein: The U.S. Tilts toward Iraq, 1980 – 1984»¹⁰.

Прагнення Вашингтона встановити на Близькому та Середньому Сході міжнародний порядок, вигідний США, шляхом підтримки політики Р. Пехлеві в Ірані та запровадження антиіранських санкцій після перемоги ісламської революції ілюструють джерела, розміщені в зібраннях документів «Documentation of Early Cold War US Propaganda Activities in the Middle East»¹¹ та «20 Years after the Hostages: Declassified Documents on Iran and the United States»¹².

До *третьої* групи відносяться джерела особового походження: мемуари, автобіографії, інтерв'ю й наукові доробки державних діячів, дипломатів Радянського Союзу, Ірану та Сполучених Штатів Америки.

Перш за все варто виділити спогади А. Громика¹³. Обіймаючи в 1957 – 1985 рр. посаду міністра закордонних справ СРСР, а в 1985 – 1988 рр. голови Президії Верховної Ради СРСР, він брав безпосередню участь у формуванні радянської політики щодо Ірану й відігравав ключову роль у процесі її реалізації.

Важливі свідчення про формування засад радянсько-іранських відносин містять спогади посла СРСР у Тегерані 1977 – 1982 рр. В. Виноградова, посла СРСР у Вашингтоні 1962 – 1986 рр. А. Добриніна¹⁴, консула СРСР в Ісфахані 1985 – 1988 рр. Р. Утургаурі¹⁵, та резидента КДБ в Ірані 1979 – 1983 рр. Л. Шебаршина¹⁶.

Діяльність радянських представників у процесі розгляду іранського питання в ООН відображає у своїх спогадах постійний представник СРСР в ООН у 1976 – 1986 рр. О. Троянівський¹⁷.

⁹ U.S.–Iraqi relations : picking up the pieces [Electronic resource] : Memorandum to Under Secretary Armacost from Richard W. Marphy. – Mode of access: <http://i.cdn.turner.com/cnn/2008/images/11/13/picking.up.the.pieces.pdf> (access date: 20.03.2015).

¹⁰ Shaking Hands with Saddam Hussein : The U.S. Tilts toward Iraq, 1980–1984 / The National Security Archiv. – 2003. – No. 82. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB82/iraq05.pdf> (access date: 20.03.2015).

¹¹ Documentation of Early Cold War U.S. Propaganda Activities in the Middle East. – 2002. – No. 78. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB78/propaganda%20137.pdf> (access date: 17.03.2015).

¹² 20 Years after the Hostages: Declassified Documents on Iran and the United States / The National Security Archive the George Washington University. – 1999. – No. 21. – Mode of access: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB21/docs/doc05.pdf> (access date: 20.03.2015).

¹³ Громыко А. А. Памятное : в 2 ч. / А. А. Громыко. – М. : Политиздат, 1990. Ч. 2. – 1990. – 559 с.

¹⁴ Добрынин А. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962–1986 гг.) / А. Добрынин. – М. : Автор, 1996. – 688 с.

¹⁵ Утургаури Р. Покер с аятоллой : записки консула в Иране / Р. Утургаури. – Тбилиси : Веста, 2010. – 283 с.

¹⁶ Шебаршин Л. В. Рука Москвы : записки начальника советской разведки / Л. В. Шебаршин. – М. : Терра, 1996. – 336 с.

¹⁷ Трояновский О. Через годы и расстояния : история одной семьи / О. Трояновский. – М. : Вагриус, 1997. – 383 с.

Є. Примаков, колишній міністр закордонних справ Російської Федерації, у книзі «Конфіденційно: Близький Восток на сцені і за кулісами (вт. пол. XX – нач. XXI в.)»¹⁸ подає детальний аналіз міжнародних відносин у Перській затоці в останньому десятиріччі XX ст. Державний діяч, спираючись на здобутий досвід, отриманий під час безпосередньої роботи з урядами країн Перської затоки, зосередив значну увагу на висвітленні еволюції революційних ідей в Ірані, що відбувалася на фоні суперництва СРСР й США за посилення військово-економічної присутності на Близькому та Середньому Сході.

Важливою з точки зору розкриття теми та завдань дослідження є праця державного секретаря США 1973 – 1977 рр. Г. Кіссінджера «Нужна ли Америке внешняя политика. К дипломатии XXI века»¹⁹, у якій автор аналізує цілий спектр міжнародних проблем на Близькому та Середньому Сході.

Інший державний секретар 1997 – 2001 рр. М. Олбрайт²⁰ у своїх мемуарах більше уваги приділила релігійному фактору в процесі розвитку діалогу між США та ІРІ, нехтування яким, на її думку, спричинило ряд невдач американської політики в Затоці після ісламської революції.

Ще одним різновидом джерел особового походження є інтерв'ю безпосередніх очевидців та учасників подій в Ірані 1972 – 1980 рр., зокрема радянського дипломата Л. Шебаршина²¹, працівника ССОД в Ірані О. Жигаліної²², інженерів-технологів О. Осипенко²³ та Н. Найша²⁴.

Матеріали тогочасної преси, перш за все газет «Правда», «Ленинская правда» та англомовного журналу «Background. The Heritage Foundation», становлять *четверту* групу джерел. Проаналізовані публікації ЗМІ можна розподілити на офіційні повідомлення щодо візитів радянських партійних керівників до Тегерана, оприлюднені ноти протесту з приводу порушення екстериторіальності посольських і консульських установ СРСР в Ірані та аналітичні огляди динаміки економічного й військово-політичного становища Республіки Іран за умов розірвання дипломатичних відносин із США та поперемінних успіхів на фронтах ірансько-іракської війни.

У підрозділі 1.2. – «Історіографія проблеми» – висвітлено стан наукової розробки досліджуваної проблематики.

В **українській історичній науці** комплексний аналіз політики СРСР щодо Ірану майже не проводився. Серед небагатьох робіт, у яких вивчаються особливості близькосхідної політики СРСР у 1970 – 1990-ті рр., слід виділити дослідження О. Коппель²⁵, Б. Гончара²⁶ та Н. Фабрики²⁷.

Окремо варто згадати про дисертаційне дослідження Р. Стадніченка «Україна в геополітичних інтересах країн Середнього Сходу: Туреччини, Ірану, Афганістану»²⁸, у якому чи

¹⁸ Примаков Е. М. Конфіденційно : Близький Восток на сцені і за кулісами (вт. пол. XX – нач. XXI в.) / Е. М. Примаков. – М. : Рос. газ., 2012. – 414 с.

¹⁹ Кіссінджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии XXI века / Г. Кіссінджер ; пер. с англ. В. Л. Иноземцев. – М. : Ладомир, 2002. – 352 с.

²⁰ Олбрайт М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт ; пер. с англ. А. Денисов. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 352 с.

²¹ Шебаршин Л. «Ни Запад, ни Восток...» : 30 лет под этим лозунгом живет и развивается Исламская Республика Иран [Электронный ресурс] : [интервью с резидентом КГБ СССР в Иране в 1979–1983 гг. Леонидом Шебаршином / записал Вадим Удманцев] // Военно-промышленный курьер. – 2009. – 1 апр. – Режим доступа: <http://svr.gov.ru/smi/2009/vpk20090401.htm> (дата обращения: 01.03.2016).

²² Жигаліна О. І. [Інтерв'ю з головним науковим співробітником, завідувачем сектору курдознавства та регіональних проблем центру вивчення країн Близького та Середнього Сходу Інституту Сходознавства РАН О. І. Жигаліною від 9 жовтня 2013 р. / записала В. В. Пилипенко]. – Неопубл. рукопис.

²³ Осипенко О. М. [Інтерв'ю з інженером Інженерно-сервісного центру ПАТ «Луганськтепловоз» О. М. Осипенко від 30 січня 2014 р. / записала В. В. Пилипенко]. – Неопубл. рукопис.

²⁴ Найш Н. М. [Інтерв'ю з директором центру науково-технічного розвитку ПАТ «Трансмаш» Н. М. Найшем від 14 лютого 2014 р. / записала В. В. Пилипенко]. – Неопубл. рукопис.

²⁵ Коппель О. Проблема безпеки Перської затоки у 70–90-ті рр. : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Коппель Олена Арнольдівна ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 1999. – 435 с.

²⁶ Гончар Б. М. Кризова дипломатія СРСР і США в конфліктах «Третього світу» (70-і – 80-і рр.) / Б. М. Гончар. – Київ, 1992. – 172 с.

²⁷ Фабрика Н. С. Політика США щодо Ірану у 1953–1978 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Фабрика Наталія Сергіївна. – Київ, 2011. – 19 с.

²⁸ Стадніченко Р. В. Україна в геополітичних інтересах країн Середнього Сходу: Туреччини, Ірану, Афганістану : дис.

не вперше було заявлено про необхідність поглиблення співпраці України з країнами Близького та Середнього Сходу, перш за все Іраном.

Значно більший внесок у вивчення політики СРСР щодо Ірану в 1970 – 1980-х рр. ХХ ст. зробили **радянські** науковці.

У 1980-х рр. побачили світ праці С. Агаєва «Іран в прошлом и настоящем. Пути и формы революционного процесса»²⁹, «Иранская революция, США и международная безопасность: 444 дня в заложниках»³⁰, у яких висвітлено історичний розвиток Ірану, його роль у системі близькосхідних міжнародних відносин з урахуванням іранської політики Білого Дому.

Позиції США й СРСР щодо революційних змін в Ірані висвітлює В. Кременюк у праці «Борьба Вашингтона против революции в Иране»³¹.

Найбільш детально розкрити вплив нафтового чинника на суспільно-політичний розвиток іранської держави вдалося С. Алієву в праці «Нефть и общественно-политическое развитие Ирана в XX в.»³².

Перехід іранської економіки від ринкової, орієнтованої на потреби США та країн Західної Європи, до планової з переважанням державної власності показано у праці А. Арабаджяна «Иран. Изменения в отраслевой структуре экономики в 60-70-х гг. (К проблеме ломки колониальной структуры экономики)»³³. Зусилля делегації СРСР в ООН, націлені на подолання ірансько-іракського конфлікту, знайшли відображення в статті Ш. Ниязматова³⁴.

Нові тенденції в процесі вивчення радянсько-іранських відносин з'явилися в сучасній **російській історіографії**. Зовнішню політику Ірану після ісламської революції, його політичний та економічний розвиток досліджували В. Ушаков³⁵, С. Алієв³⁶, А. Хазанов³⁷ та Ю. Хитрухіна³⁸.

Позицію Ірану у вирішенні проблем, викликаних енергетичною кризою початку 1970-х рр. ХХ ст., феномен тоухідної економіки розкривають І. Агафонов³⁹, Р. Беккін⁴⁰, О. Брагинський⁴¹, І. Клімовський⁴², М. Кротов⁴³, С. Кудяєв⁴⁴, І. Левковська⁴⁵, Е. Лоран⁴⁶, Н. Мохаммаді⁴⁷,

... канд. політол. наук : 23.00.04 / Стадніченко Руслан Вікторович ; Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2005. – 227 арк.

²⁹ Агаев С. Л. Иран в прошлом и настоящем : пути и формы революционного процесса / С. Л. Агаев. – М. : Наука, 1981. – 271 с.

³⁰ Агаев С. Л. Иранская революция, США и международная безопасность : 444 дня в заложниках / С. Л. Агаев. – М. : Наука, 1984. – 278 с.

³¹ Кременюк В. А. Борьба Вашингтона против революции в Иране / В. А. Кременюк. – М. : Междунар. отношения, 1984. – 176 с.

³² Алиев С. М. Нефть и общественно-политическое развитие Ирана в XX в. / С. М. Алиев. – М. : Наука, 1985. – 302 с.

³³ Арабаджян А. З. Иран : изменения в отраслевой структуре экономики в 60–70-х гг. : (к проблеме ломки колониальной структуры экономики) / А. З. Арабаджян. – М. : Наука, 1983. – 310 с.

³⁴ Ниязматов Ш. А. Ирано-иракский конфликт : ист. очерк / Ш. А. Ниязматов. – М. : Мысль, 1975. – 275 с.

³⁵ Ушаков В. Внешняя политика Исламской Республики Иран : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.15 / Ушаков Вячеслав Алексеевич ; Рос. акад. наук, Ин-т востоковедения. – М., 1997. – 542 с.

³⁶ Алиев С. М. История Ирана, XX век / С. М. Алиев. – М. : ИВ РАН : Крафт +, 2004. – 648 с.

³⁷ Хазанов А. М. Международные проблемы на Ближнем Востоке, 1960–2013 / А. М. Хазанов. – М. : Юнити–Дана, 2013. – 344 с.

³⁸ Хитрухина Ю. П. Политика России (СССР) на Ближнем Востоке (на примере российско-иракских отношений 1979–2003 гг.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Хитрухина Юлия Павловна ; Рос. экон. акад. им. Г. В. Плеханова. – М., 2003. – 174 с.

³⁹ Агафонов И. А. Кривая Хуберта и нефтяной кризис [Электронный ресурс] / И. А. Агафонов // Вестн. Самар. гос. техн. ун-та. Сер. Экон. науки. – 2013. – № 4 (10). – С. 12–17. – Режим доступа: vestnik.samgtu.ru/uploads/series/1/21/2013-4-10.pdf (дата обращения: 30.04.2014).

⁴⁰ Беккин Р. И. Исламская экономика : универсальная теория развития или одна из моделей третьего пути? / Р. И. Беккин // Восток (ORIENS). – 2012. – № 5. – С. 99–112.

⁴¹ Брагинский О. Б. Цены на нефть: история, прогноз, влияние на экономику / О. Б. Брагинский // Рос. хим. журн. (Журн. Рос. хим. о-ва им. Д. И. Менделеева). – 2008. – Т. LII, № 6. – С. 25–36.

⁴² Климовский И. И. Недостатки и достоинства углеводородной энергетики / И. И. Климовский // Альтернатив. энергетика и экология. – 2007. – № 6 (50). – С. 110–119.

⁴³ Кротов Н. И. Гонка на золотых тельцах [Электронный ресурс] / Н. И. Кротов // Неприкосновенный запас. – 2007. – № 2 (52). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/2/kro13.html> (дата обращения: 26.06.2014).

⁴⁴ Кудяев С. М. О взглядах некоторых иранских ученых на проблемы экономической политики / С. М. Кудяев // Иран: ислам и власть. – М. : ИВ РАН : Крафт +, 2001. – С. 252–257.

А. Петрова⁴⁸, Д. Сидорова⁴⁹, В. Цуканов⁵⁰ та інші. Намагання Вашингтона й Москви налагодити контакти з постреволуційним Іраном було висвітлено в дослідженнях В. Батюка⁵¹, П. Жаворонкова⁵², А. Злотнікової⁵³, Г. Муртазаєвої⁵⁴, М. Раку⁵⁵, К. фон Егерта⁵⁶, О. Сафонова⁵⁷.

Також під час дослідження обраної теми було задіяно праці представників *історіографії країн СНД*, зокрема Д. Анаркулової⁵⁸ (Таджикистан), С. Ягімова⁵⁹ (Таджикистан) та В. Конобеєва⁶⁰ (Білорусь). Науковці основну увагу зосередили на вивченні впливу ісламської революції на суспільно-політичні процеси сусідніх з Іраном держав та дослідженні змісту, технологій геостратегії США, що визначила радянсько-американське протистояння за вплив на Тегеран.

Англомовна історіографія країн Західної Європи та США представлена працями Д. Ергіна⁶¹, Л. Кабрала⁶², С. Юзmez⁶³, Ф. Венн⁶⁴, С. Хортон⁶⁵, Дж. Філіпса⁶⁶, Ч. Тріпа⁶⁷ та ін.

⁴⁵ Левковская И. А. Об иностранных инвестициях в Исламскую Республику Иран [Электронный ресурс] / И. А. Левковская // Институт Ближнего Востока. – 2009. – 8 дек. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/08-12-09.htm> (дата обращения: 30.04.2014).

⁴⁶ Лоран Э. Нефтяные магнаты: кто делает мировую политику [Электронный ресурс] / Эрик Лоран // Allconspirology.org : вестн. конспирологии. – Режим доступа: http://allconspirology.org/books/Erik-Loran_Neftyanymagnaty-kto-delaet-mirovuyu-politiku/10 (дата обращения: 30.04.2014).

⁴⁷ Мохаммади Н. Стратегия государственного предпринимательства в нефтяной промышленности Ирана : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Насролла Мохаммади ; Рос. ун-т дружбы народов. – М., 2002. – 32 с.

⁴⁸ Петрова А. О. Реакция Европейского Экономического Сообщества на «нефтяные шоки» 1970-х годов [Электронный ресурс] / А. О. Петрова // Журн. науч. публикаций аспирантов и докторантов. – 2012. – № 7. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2012/ekon57.html> (дата обращения: 30.04.2014).

⁴⁹ Сидорова Д. С. Энергетические ресурсы как фактор политического влияния / Д. С. Сидорова // Вісн. Міжнар. Слов'ян. ун-ту. Сер. Екон. науки. – Харків, 2011. – Т. 14, № 2. – С. 58–66.

⁵⁰ Цуканов В. П. О реализации финансовой политики Ирана в условиях нефтяных шоков (за период 60–90-х гг.) / В. П. Цуканов // Иран : ислам и власть. – М. : ИВ РАН : Крафт +, 2002. – С. 75–102.

⁵¹ Батюк В. И. Советско-американские и российско-американские двусторонние режимы : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.03 / Батюк Владимир Игоревич ; Ин-т США и Канады Рос. акад. наук. – М., 2008. – 32 с.

⁵² Жаворонков П. Заложники Аллаха [Электронный ресурс] / П. Жаворонков // Ко.ру : деловой еженедельник. – 2002. – 24 июня. – Режим доступа: ko.ru/arhiv/item/108468-zalozhniki-allakha (дата обращения: 30.04.2014).

⁵³ Злотникова А. Е. Политика США в отношении Ирака : от «доктрины Картера» до «войны в Заливе» (1980–1990) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Злотникова Анастасия Евгеньевна ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2009. – 285 с.

⁵⁴ Муртазаева Г. Р. Иранская революция 1979 г. и советско-американские отношения / Г. Р. Муртазаева // Вестн. Волгоград. гос. ун-та. Сер. 4, История. – 2012. – № 2 (22). – С. 84–90.

⁵⁵ Раку М. В. США и Иран : об истоках конфликта (1979–1984 гг.) / М. В. Раку // Новая и новейшая история. – 2011. – № 1. – С. 60–76.

⁵⁶ Эгерт К. Трагедия последнего шаха: Мохаммед Реза Пехлеви и тупик просвещенного авторитаризма / К. Эгерт // Индекс безопасности. – 2009. – Т. 16, № 4 (95). – С. 153–158.

⁵⁷ Сафонов А. С. Эволюция внешней политики США в отношении Ирана (1979–2008 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Сафонов Александр Степанович ; Моск. гос. обл. ун-т. – М., 2001. – 20 с.

⁵⁸ Анаркулова Д. М. Иран : уроки революции 1978–1979 гг. / Д. М. Анаркулова. – Душанбе, 1998. – 90 с.

⁵⁹ Ягимов С. С. Хомейнизм и внешнеполитическая идеология Исламской Республики Иран в новой системе международных отношений : дис. ... д-ра политол. наук : 23.00.04 / Ягимов Саймумин Сатторович ; Таджик. гос. пед. ун-т им. К. Ш. Джураева. – Душанбе, 2002. – 309 с.

⁶⁰ Конобеев В. Н. Битва за Римленд: ресурс стран Восточной Европы в геостратегии США в Евразии / В. Конобеев // Беларус. думка. – 2009. – № 3. – С. 55–59.

⁶¹ Эргин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть / Д. Эргин ; пер. с англ. В. Ионон [и др.]. – М. : Альпина Паблишер, 2014. – 960 с.

⁶² Cabral L. The oil market [Electronic resource] / L. Cabral // Luis Cabral. – Mode of access: <http://luiscabral.net/economics/teaching/oil.pdf>

⁶³ Uzmez S. Iran's nuclear crisis and its impact of U.S.–Iranian relations between 1953–2008 / S. Uzmez. – Ankara : Middle East Technical University, 2010. – 101 p.

⁶⁴ Venn F. Oil Companies and Parent Governments: the impact of the 1973 oil crisis / F. Venn // XIV International Economic History Congress. – Helsinki, 2008. – P. 1–23.

⁶⁵ Horton S. The 1973 oil crisis [Electronic resource] / S. Horton // Pennsylvania Envirothon. – Mode of access: www.nvrothonpa.org/documents/The1973OilCrisis.pdf (access date: 30.04.2014).

⁶⁶ Phillips J. A. The Iranian oil crisis / A. J. Phillips // Backgrounder. The Heritage Foundation. – 1979. – 28 feb. (№ 76). – P. 1–18.

У роботах зазначених авторів досить епізодично аналізуються особливості економічної, гуманітарної, політичної співпраці СРСР з Іраном та Іраком як основними гравцями на міжнародній арені, від позиції яких залежав рівень присутності Кремля в стратегічно важливому регіоні Близького та Середнього Сходу.

Особливий інтерес викликають *праці західних учених іранського походження* Дж. Амузегара⁶⁸ та Алі Шакоорі⁶⁹, які детально вивчають процеси економічної модернізації іранського суспільства, визначаючи економічний розвиток Ірану як альтернативну модель державного планування.

Підрозділ 1.3. – «Теоретико-методологічні засади дослідження» – присвячено висвітленню методологічної основи дисертації. Безпосереднє вирішення поставлених завдань дисертаційного дослідження стало можливим завдяки використанню системного та комплексного підходів. Системний підхід дозволив урахувати геополітичну складову міжнародних відносин 1972 – 1989 рр. та її вплив на позицію СРСР в ООН й інших наддержавних організаціях, а комплексний підхід зумовив вивчення еволюції економічного й інформаційно-пропагандистського впливу СРСР на Іран, як основоположних структурних елементів радянської зовнішньополітичної діяльності.

У роботі застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи історичного пізнання. Наприклад, хронологічний метод дозволив викласти зібраний матеріал у логічній послідовності, а біографічний надав можливість виявити вплив особистісних позицій вищих урядовців СРСР, США, Ірану, Іраку на процес вироблення зовнішньополітичного й, зокрема, близькосхідного курсу Кремля. Історично-генетичний метод виявився корисним під час виокремлення ключових напрямів радянсько-іранської співпраці й проникнення СРСР до Ірану, тоді як історично-порівняльний або компаративний дозволив зіставити головні завдання, що стояли перед зовнішньополітичною діяльністю США, СРСР та ІРІ, і визначити, як вони впливали на відносини між країнами на різних етапах їхнього розвитку, виокремити продуктивні механізми досягнення зближення СРСР з Іраном після 1989 р. та оцінити рівень впливу центрів біполярної системи на становище Ірану. Розуміння того, що на побудову іранської політики СРСР не можуть не впливати загальні тенденції розвитку міжнародних відносин, зумовило використання історично-типологічного методу дослідження. Розгляд ЗМІ як додаткової джерельної бази визначив застосування івент-аналізу періодичних видань. Разом із цим комплексне дослідження зовнішньої політики СРСР щодо Ірану було б неможливе без методу ретроспекції, що дає можливість відтворити складну картину міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході в її динамічному розвитку – від відносної стабільності 1972 – 1979 рр. до кризи й зміни розміщення сил у 1979 – 1989 рр.

У другому розділі – **«Витоки радянсько-іранської співпраці»** – показано процес становлення політики Радянського Союзу відносно Ірану в 1920 – на початку 1970-х рр. ХХ ст.

Іранський вектор близькосхідного курсу СРСР почав оформлюватися з підписання в 1921 р. договору про дружбу, який юридично відкривав Радянському Союзу доступ до нафтогазових покладів Північного Ірану й регламентував розвиток відносин між Москвою та Тегераном до другої половини 1940-х рр. ХХ ст. Активізація контактів Ірану з Німеччиною напередодні Другої світової війни засвідчила ігнорування іранською стороною більшості умов зазначеного вище договору й послужила приводом до введення 25 серпня 1941 р. радянських військ до Північного Ірану.

Початок «холодної війни» не лише посилив радянсько-американське протистояння за домінування на Близькому та Середньому Сході, але й зменшив політичний вплив Кремля на Тегеран. У той же час ініціювання СРСР цілої низки двохсторонніх переговорів з іранською стороною протягом 1940-х – 1960-х рр. дозволило зберегти радянську присутність в економіці

⁶⁷ Tripp Ch. A history of Iraq / Ch. Tripp. – New York : Cambridge University Press, 2007. – 357 p.

⁶⁸ Amuzegar J. OPECs adaptation to market changes / J. Amuzegar // The 1979 «oil shock»: legacy, lessons and lasting reverberations. – Washington : The Middle East Institute, 2013. – P. 9–12.

⁶⁹ Shakoori A. The State and rural development in Post-revolutionary Iran / A. Shakoori. – Tehran, 2001. – 217 p.

Ірану й відкривало можливості для поступового радянсько-іранського політичного зближення, початки якого були покладені у 1972 р.

У третьому розділі – «Геоенкономічний аспект радянсько-іранських відносин, 1972 – 1989» – показано розвиток радянсько-іранських економічних відносин передусім у нафтогазовій сфері та важкій промисловості в досліджуваній період.

У підрозділі 3.1. – «СРСР – Іран – США: геоенкономічний нафтогазовий трикутник» – розглянуто роль нафтогазового фактора у відносинах між СРСР, США та Іраном у 1972 – 1989 рр.

Радянсько-американсько-іранський близькосхідний нафтогазовий трикутник почав складатися в умовах першої енергетичної кризи 1973 – 1974 рр. Саме тоді СРСР уперше виступив як експортер дешевої нафти й газу на західноєвропейський енергетичний ринок. Різке підвищення країнами ОПЕК цін на нафту не тільки спричинило збільшення надходжень нафтодоларів до бюджету Ірану, а й сприяло зростанню його ролі на міжнародній арені. За таких умов Вашингтон був змушений укласти ряд взаємовигідних угод з Тегераном та Москвою. У результаті Іран отримував гарантії безперебійних поставок зразків американського озброєння в обмін на дешевий іранський нафтовий експорт, а СРСР – надання кредитів для реконструкції нафтогазових родовищ Північного Сибіру, нафта з яких за пільговими цінами мала надходити до американського споживача.

Однак новий баланс сил виявився недовготривалим. Революція в Ірані 1979 р., що стала каталізатором другої енергетичної кризи й спричинила нове перегрупування сил у близькосхідному регіоні, призвела до руйнування нафтогазового трикутника Вашингтон – Москва – Тегеран.

У підрозділі 3.2. – «Радянсько-іранські відносини у позанафтовому секторі економіки» – проаналізовано участь СРСР у процесі розбудови іранської господарчої системи в 1970 – 1980-х рр. XX ст.

Перші спроби активізувати радянсько-іранське економічне партнерство було зроблено під час ініційованої шахом Реза Пехлеві «Білої революції шаха й народу», орієнтованої на американські інвестиції. Проте залежність від американських компаній зводила нанівець плани шаха відносно створення самодостатньої господарчої моделі й ставала головною причиною розширення економічних контактів із СРСР.

Ісламська революція 1979 р., головним гаслом якої було «Ні Схід, ні Захід», хоча й унеможливила нафтогазові поставки до СРСР, проте залишила економічну співпрацю в інших сферах без змін. Наприкінці 1970 – початку 1980-х рр. XX ст. СРСР значно збільшив обсяги імпорту до Ірану, а також активно відправляв спеціалістів на великі промислові об'єкти як інструкторів, які допомагали іранцям опанувати експлуатацію радянської техніки. Ознакою успішності співробітництва двох країн в економічній сфері стало підписання 22 червня 1989 р. Довгострокової програми торговельно-економічної й науково-технічної співпраці та Декларації щодо принципів відносин й дружньої співпраці між СРСР та ІРІ, які засвідчили новий етап радянсько-іранських відносин.

У підрозділі 3.3. – «Внесок УРСР у розвиток радянсько-іранських економічних відносин» – показано роль підприємств УРСР у реалізації радянських програм підтримки важкої промисловості й металургії Ірану та розкрито місце України в побудові радянсько-іранського політичного, економічного й інформаційно-культурного діалогу.

Аналіз архівних матеріалів засвідчив наявність прямих контактів промислових підприємств Української Республіки з аналогічними заводами в Ірані. На підставі отриманих даних можна стверджувати, що завдяки частим фінансово-технічним контактам українських й іранських промисловців утворилася своєрідна українсько-іранська економічна зона, спроможна на наддержавному рівні вирішувати питання модернізації підприємств й адаптації їхньої роботи до нових вимог часу, заклавши тим самим підґрунтя для розвитку економічного партнерства незалежної України з Тегераном.

У четвертому розділі – «Радянська зовнішня політика щодо Ірану в умовах напруження міжнародної ситуації в районі Затоки на початку 1970-х – 1989 рр.» – показано дестабілізуючі чинники, що впливали на розвиток радянсько-іранських відносин, змушуючи

СРСР змінювати політику щодо Тегерана відповідно до міжнародної ситуації в районі Перської затоки.

У підрозділі 4.1. – «Боротьба США й СРСР в ООН за вплив на Іран як невід'ємну складову «арки кризового півмісяця»» – висвітлено суперечності політики СРСР відносно Ірану, що виявлялися під час засідань РБ ООН, у яких брав активну участь Тегеран, присвячених розробці планів вирішення низки локальних конфліктів у близькосхідному регіоні.

Амбіції Ірану, який неодноразово висловлював претензії на регіональне лідерство серед країн т. зв. «арки кризового півмісяця», намагалися використовувати як США, так і СРСР. Обидві наддержави робили все для того, щоб, з одного боку, підтримувати Тегеран у тих чи інших конфліктах, що виникали в районі Перської затоки, а з іншого – перетворити його на виразника власних геополітичних інтересів. Саме тому уряд Ірану обрав тактику маневрування між наддержавами й використання радянсько-американського суперництва для отримання власних економічних преференцій та протекції на рівні міжнародних організацій. Останні, у першу чергу ООН, в умовах напруження ситуації через ірансько-іракські прикордонні конфлікти 1970 – 1980-х рр. ХХ ст., що згодом переросли в затяжну війну, та нехтування іранськими революційними силами міжнародного законодавства щодо імунітету дипломатичних установ стали для Радянського Союзу місцем, де проходила апробація різних підходів до закріплення свого домінування в районі Перської затоки.

Підрозділ 4.2. – «Ідеологічні засади радянсько-іранських відносин» – присвячено аналізу інформаційно-пропагандистської діяльності Кремля в Ірані та дослідженню контактів СРСР з іранською опозицією наприкінці 1970 – 1980-х рр. ХХ ст.

Окрім економічних й дипломатичних напрямів, радянська політика відносно Ірану в досліджуваній період передбачала проведення потужних інформаційно-ідеологічних кампаній, метою яких було показати іранському суспільству переваги соціалістичного шляху розвитку з одночасним формуванням негативного образу США.

Однак спроби Москви нав'язати владній революційній верхівці Ірану власний підхід до вирішення внутрішніх та зовнішніх проблем не тільки не принесли успіху, але й спричинили обмеження співробітництва в культурно-ідеологічній сфері між державами. Не була успішною й політика Москви, спрямована на всебічну підтримку діяльності іранської опозиції лівого напрямку, що проводилася після перемоги в Ірані ісламської революції.

У **висновках** сформульовано загальні підсумки дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, винесені на захист.

1. Незважаючи на актуальність аналізованої проблеми, помітною є відсутність комплексної праці з детальним розглядом та оцінкою результатів політики СРСР щодо Ірану в досліджуваній період. Зазначмо, що в українській історіографії це питання не знайшло належного висвітлення. Праці українських істориків, як правило, присвячено вивченню інших проблем, пов'язаних з історією міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході.

Англомова та радянська/російська історіографія хоч і відрізняється наявністю великої кількості робіт, присвячених іранському вектору радянської політики, проте позбавлена детального аналізу напрямів, способів реалізації зовнішньополітичної стратегії СРСР в Ірані та її трансформації залежно від загального стану міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході. У зв'язку з вищевикладеним вважаємо важливим проведення дослідження політики СРСР відносно Ірану в 1972 – 1989 рр., залучаючи як опубліковані, так і неопубліковані джерела. Це, зокрема, архівні матеріали, які зберігалися у фондах архівів України та Росії, мемуари, біографії, публікації офіційних документів, статті, що публікувалися в тогочасних періодичних виданнях.

2. Починаючи з 1921 р. Радянський Союз відводив Ірану центральне місце в реалізації близькосхідної політики, що розроблялася й доповнювалася відповідно до панівних у конкретний історичний період парадигм. Намагаючись не допустити посилення впливу в районі Перської затоки Англії та США, Москва ініціювала налагодження радянсько-іранської економічної співпраці шляхом укладання двосторонніх торговельних договорів.

Справжнім проривом радянського дипломатичного корпусу стало підписання 1921 р. договору між двома країнами на умовах відмови Радянської Росії від будь-яких концесійних

претензій, окрім отриманої в 1916 р. російським поміщиком Хоштарієм концесії для розробки покладів нафти в північних провінціях Ірану. Цю угоду було покладено в основу радянсько-іранських відносин протягом кількох десятиріч до закінчення Другої світової війни.

Початок «холодної війни» на Близькому та Середньому Сході характеризується активізацією в 1946 р. радянсько-американського протистояння за контроль над Іраном, змушуючи офіційний Тегеран лавірувати між Москвою та Вашингтоном й відстоювати власні інтереси в регіоні.

Радянський Союз, вкладаючи значні інвестиції в розвиток економіки Ірану, прагнув завадити американським нафтовим монополіям установити контроль над іранським нафтогазовим експортом і тим самим переорієнтувати політику офіційного Тегерана в бік активізації відносин із США. Крім того, Вашингтон намагався не допустити посилення радянського впливу в країні шляхом фінансування іранського військово-промислового комплексу.

Як засвідчив аналіз джерел, Тегеран, маючи власні зовнішньополітичні амбіції на регіональне лідерство, зробив ставку на співпрацю із США, чим забезпечив установлення американського домінування над енергетичними потоками й політичними процесами в Затоці.

Нарощення протягом 1950 – 1960-х рр. могутності ВПК Ірану за рахунок поставок озброєння із США в обмін на дешеву іранську нафту хоч і відповідало основним цілям регіональної політики шаха Рези Пехлеві, але фактично переводило Тегеран під «ручне управління» з Білого Дому. Часткова втрата Іраном політичного суверенітету викликала невдоволення як серед пересічних іранців, так й іранської владної еліти. Така внутрішньополітична ситуація вимагала від шаха розпочати пошук контактів з керівництвом Радянського Союзу.

3. Налагодження відносин СРСР з Іраном на вищому рівні стало можливим у 1970-х рр. на фоні активізації радянсько-американських переговорів щодо вирішення стратегічно важливих питань, пов'язаних з міжнародною безпекою. Підписання у 1972 р. радянсько-іранського договору про розвиток економічної й технічної співпраці в умовах «розрядки» міжнародної військової та політичної напруженості стало першим проявом політики Р. Пехлеві, спрямованої на розвиток співпраці з Радянським Союзом на постійній основі.

4. Радянсько-іранське економічне й політичне зближення досягло нового якісного рівня з початком енергетичної кризи 1973 – 1974 рр. та отримало подальший поштовх у 1978 – 1979 рр. унаслідок запровадження Вашингтоном санкцій проти Ірану через антиамериканську спрямованість ісламської революції.

Тегеран, підтримавши ініціативу країн ОПЕК щодо зростання цін на енергоресурси, намагався позбавити стратегічно важливу галузь економіки фінансового диктату з боку американських монополій. В умовах боротьби Ірану за економічну самостійність, доступність території СРСР для транзиту іранських нафти й газу виокремила основоположний чинник поступового налагодження між двома державами тісної співпраці у сфері видобування та транзиту енергоносіїв й відкриття іранського ринку для товарів радянського виробництва.

В умовах стрімкого зростання цін на нафту, що спричинило глибинні кризові явища в американській економіці на початку 1970-х рр., США були змушені піти на часткові поступки. «Нафтові шоки» (до організації яких був причетний, зокрема, і Тегеран) примусили Білий Дім ініціювати переговори щодо збільшення імпорту радянської нафти й тим самим компенсувати втрати від подорожчання енергоносіїв, що поставлялися з Ірану. Не зважаючи на те, що контракт про постачання Радянським Союзом нафти й газу до США реалізовано не було, кризова ситуація на ринку нафтогазових ресурсів, особливо після 1979 р., сприяла виходу Москви на європейський енергетичний ринок й закріпленню на ньому.

Поступове охолодження відносин між Білим Домом та режимом шаха Пехлеві, зумовлене участю Ірану в організації «нафтових шоків», активно використовував Кремль, продовжуючи нарощувати співробітництво з Тегераном в енергетичній сфері. Тим часом протиріччя між Іраном та США все більше посилювалися та досягли свого апогею в 1979 р. під час ісламської революції.

Закріплення Тегерана на антиамериканських позиціях сприяло тому, що починаючи з 1979 р. Радянський Союз отримав в особі Ірану економічного партнера, готового в умовах

санкційного тиску з боку США до подальшого політичного діалогу. Іранська владна верхівка, погоджуючись на зближення із СРСР у вирішенні питань, пов'язаних з виробництвом та транзитом нафти, прагнула вийти з міжнародної ізоляції, спричиненої ворожою американською політикою.

5. У 1970-х рр. активізація радянсько-іранського співробітництва в нафтогазовому секторі привела до збільшення ролі СРСР в господарстві країни в цілому. Пріоритетними напрямками іранської економіки, у розвитку яких була зацікавлена Москва, виступали важка промисловість та металургія. Допомога Радянського Союзу в будівництві в Ірані промислових об'єктів створювала позитивний імідж радянської держави в іранському суспільстві, прив'язувала місцеву промисловість до виробничих технологій і матеріалів радянського виробництва, а отже, формувала передумови до сталого радянсько-іранського економічного діалогу й перетворювала Іран на державу, незалежну від експорту американського устаткування, мінімізуючи тим самим вплив Білого Дому.

6. Не останню роль у процесі розвитку радянсько-іранського співробітництва відіграли промислові підприємства УРСР, зокрема Кадіївський (нині Стаханівський) машинобудівний завод, Дніпропетровський завод металургійного обладнання, Запорізьке виробниче об'єднання «Запоріжтрансформатор», Дніпропетровський верстатобудівний завод, Кабаньєвський верстатобудівний завод, Луганський тепловозобудівний завод імені Жовтневої революції та МК «Запоріжсталь». Вони не лише мали велике значення в обладнанні й запуску центральних промислових об'єктів Ірану, але й стали провідними центрами підготовки кадрів для іранської індустрії.

7. Радянський Союз, прагнучи захистити власні інтереси в Перській затоці та остаточно дискредитувати політику США щодо Ірану, удався до лобювання іранських інтересів на міжнародній арені, зокрема в ООН. Генеральна Асамблея та Рада Безпеки ООН перетворилися на своєрідний майданчик, де під прикриттям обговорень шляхів подолання наслідків ірансько-іракських конфліктів, кризи з американськими заручниками в Тегерані Кремль утілював у життя головне завдання своєї іранської політики – дискредитацію американського близькосхідного курсу перед міжнародним співтовариством та остаточно позбавлення Вашингтона важелів впливу на Іран, а отже, і зменшення його політичного значення в регіоні в цілому. Разом із цим дипломатичне радянсько-американське протистояння було використано іранською владою для подолання своїх внутрішньополітичних проблем та встановлення регіонального лідерства в районі Перської затоки.

8. Радянський Союз у своїй політиці щодо Ірану, окрім економічних і дипломатичних методів, активно використовував також різноманітні інформаційні кампанії, метою яких було показати іранському суспільству ідеологічну спорідненість двох режимів.

Посилення інформаційно-пропагандистського впливу Москви на Іран було частиною радянської концепції близькосхідної політики й мало сприяти формуванню образу США як головного ідеологічного ворога, що стоїть на заваді перетворенню ІРІ на регіонального лідера, спроможного створити на основі ісламських цінностей новий центр сили. Вільний доступ іранського слухача до каналів радянського телерадіомовлення, розповсюдження спеціалізованої літератури, що мала висвітлювати історію, стан культури, науки та рівень релігійної толерантності до мусульман-шиїтів у союзних республіках СРСР, збільшення тиражу російськомовних книг і журналів повинні були переконати пересічних іранців, що побудова сильної й незалежної постреволуційної іранської держави можлива лише за умови встановлення військово-політичного союзу з Москвою.

Проте, як показує аналіз подій, ні активізація економічних контактів, ні ідеологічна обробка іранського суспільства не принесли Кремлю бажаного успіху. Зокрема, намагання Москви нав'язати владній революційній верхівці Ірану власне бачення основних засад зовнішньої політики, використовуючи методи інформаційної пропаганди й маніпуляції антиамериканськими гаслами ісламської революції, не лише не закінчилися вдало, але й спричинили закриття доступу радянських журналістів й публіцистів до іранського медіапростору.

Іранські ЗМІ, поставлені під контроль держави, досить швидко змогли переконати іранське суспільство в необхідності протистояння як США – «Великому сатані», так і СРСР, якому після введення військ до Афганістану надали статус «Малого сатани». Свідченням невдачі інформаційної політики СРСР в Ірані стали численні напади на радянські посольські й консульські установи в Тегерані, а повної її дискредитації – поява у 1989 р. на фоні відновлення інформаційно-культурного діалогу між двома державами листа аятоли Хомейні до Горбачова з планами заповнити ідеологічний вакуум, що утворився в радянських республіках у результаті політики перебудови.

Не досягла також кінцевої мети й політика Москви, спрямована на фінансування діяльності іранської лівої опозиції. Передбачалося, що опозиційні лідери та керівники лівих партій Ірану отримуючи від СРСР фінансову та військову допомогу, мали не допустити зміни вектора іранської політики в бік відновлення контактів із США. Однак керівництво Республіки Іран, відстоюючи головний постулат своєї зовнішньої політики «Ні Схід, ні Захід, тільки ісламська революція», поступово перекрили фінансування Радянським Союзом іранської опозиції, змусивши Москву відмовитися від сприяння лівим силам Ірану під загрозою розірвання стратегічно важливих радянсько-іранських інвестиційних проектів та економічних контрактів.

На фоні досить суперечливої радянської інформаційної політики в Ірані та невдач з підтримкою діяльності іранських опозиційних сил Москві вдалося лише налагодити гуманітарну співпрацю з Іраном, ставши під егідою місії Союзу Товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР основним партнером з попередження продовольчої катастрофи та захисту прав іранського населення в умовах ісламської революції та ірансько-іракського конфлікту.

Таким чином, комплексний аналіз усіх напрямів радянської політики відносно Ірану дав можливість установити, що найбільш результативним виявився економічний, спрямований на активізацію співробітництва в нафтогазовому секторі та важкій промисловості. Однак зближення Москви й Тегерану в цій сфері ще не означало їхнього політичного союзу та перетворення Ірану на основного провідника радянських інтересів на Близькому та Середньому Сході. Навпаки, відсутність військової співпраці між державами на офіційному рівні, заборона діяльності прорадянськи налаштованих політичних партій свідчили про використання Іраном Радянського Союзу винятково як альтернативного ринку збуту енергетичних ресурсів та лобіста іранських інтересів на міжнародній арені на противагу США.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Основні положення та висновки дисертації викладено в публікаціях, уміщених у фахових виданнях:

1. Пилипенко В. В. Еволюція політики СРСР щодо Ірану (1989 – 2009 рр.) / Вікторія Пилипенко // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. : Історичні науки. – Луганськ, 2012. – №6(241). – С. 95 – 100.
2. Пилипенко В. В. Генрі Кіссінджер про роль Ірану у зовнішній політиці США на Близькому та Середньому Сході в епоху «холодної війни» (1946 – 1979 рр.) / Вікторія Пилипенко // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. : Історичні науки. – Луганськ, 2013. – №1(260). – С. 56 – 62.
3. Пилипенко В. Вплив революції в Ірані на «іранську» політику США / Вікторія Пилипенко // Наук. зап. нац. ун-ту «Острозьк. акад.». Сер. : Історичні науки. – Острог, 2014. – Вип. 22. – С. 295 – 307.
4. Пилипенко В. В. Радянсько-іранська співпраця у сфері важкої промисловості, 1972 – 1990 / Вікторія Пилипенко // Актуал. пробл. вітчизнян. та всесвіт. історії : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2014. – Вип. 17. – С. 155 – 162.
5. Пилипенко В. В. Внесок УРСР у розвиток радянсько-іранських економічних зв'язків (1968 – 1990) / Вікторія Пилипенко // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. Сер. : Історичні науки. – Київ, 2014. – Вип. 21, ч.1. – С. 207 – 213.
6. Пилипенко В. Реалізація зовнішньої політики СРСР щодо Ірану в межах ініціатив ООН, 1979 – 1989 рр. / Вікторія Пилипенко // Актуал. пробл. вітчизнян. та всесвіт. історії : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т – Рівне, 2014. – Вип. 25. – С. 254 – 256.

7. Пилипенко В. Інформаційна політика СРСР у період становлення Ісламської Республіки Іран (1979 – 1989 рр.) / Вікторія Пилипенко // Наук. зап. Тернопіль. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Сер. : Історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 2, ч.2. – С. 128 – 132.
8. Пилипенко В. В. Політизація студентських рухів як невід’ємна частина ісламської революції в Ірані / Вікторія Пилипенко // Іст. і політол. дослідж. : зб. наук. пр. / Донецьк. нац. ун-т. – Вінниця, 2014. – №3 – 4(57 – 58). – С. 227 – 234.
9. Пилипенко В. В. Трансформация советско-иранских отношений после исламской революции / Виктория Пилипенко // Восток (Oriens) : сб. науч. труд. / Ин-т Африки РАН – Москва, 2014. – №5. – С. 113 – 118.
10. Пилипенко В. В. Особливості висвітлення радянською історіографією зовнішньої політики СРСР щодо Ірану протягом 1972 – 1991 рр. / Вікторія Пилипенко // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. у-ту. – Запоріжжя, 2015. – С. 213 – 216.
11. Пилипенко В. Підтримка СРСР іранської опозиції протягом 1979–1991 рр. як один із напрямків радянської зовнішньої політики щодо Ірану / Вікторія Пилипенко // Коło Historii : зб. наук. пр. / Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin, 2015. – nr. 17. – S. 199-208.

Матеріали конференцій:

12. Пилипенко В. В. Російсько-іранські «нафтогазові» відносини у період «політичних експериментів» СРСР та Ірану (1989 – 1991 рр.) / Вікторія Пилипенко // Програма II Всеукр. наук конф «Холодна війна» 1946 – 1991 рр.: причини, перебіг, наслідки», 22 лют. 2012 р. / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка [та ін.]. – Луганськ, 2012. – виступ без публікації.
13. Пилипенко В. В. «Проблема Каспію» як ключовий момент розвитку російсько-іранських «нафтогазових» відносин у новітній період / Вікторія Пилипенко // Одисос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології : матеріали міжнар. конф., 16–17 берез. 2012 р., м. Одеса / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. – Одеса, 2012. – С. 518–519.
14. Пилипенко В. В. Позиція Ірану щодо політики США в Іраку (1990 – 2011 рр.) / Вікторія Пилипенко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: ст. і матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті проф. Г. Л. Бондаревського (1920 – 2003 рр.), 3 – 4 квіт. 2012 р. / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Дипломат. акад. при МЗС України, Ін-т сходознавства РАН [та ін.]. – Луганськ, 2012. – С. 330 – 333.
15. Пилипенко В. В. Іран у зовнішній політиці СРСР періоду «холодної війни»: історіографія проблеми / Вікторія Пилипенко // Проблеми джерелознавства, історіографії та історії Сходу: матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 90-річчю з дня народж. проф. В. М. Бейліса (1923 – 2001 рр.), 15 – 16 трав. 2013 р., м. Луганськ / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка [та ін.]. – Луганськ, 2013. – С. 183 – 188.
16. Пилипенко В. В. Позиція Ісламської Республіки Іран щодо введення радянських військ до Афганістану (27.12.1979 – 1980) / Вікторія Пилипенко // Черноморские чтения: [материалы] I Всеукр. ист. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. С. А. Секеринского и О. И. Домбровского (г. Симферополь, 14 – 15 марта 2014 г.) / Таврич. нац. ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2014. – С. 162 – 165.
17. Пилипенко В. В. Компаративний аналіз ідеологічних концепцій Радянського Союзу та Ірану / Вікторія Пилипенко // Дні науки: матеріали XIX всеукр. наук. виклад.-студент. конф., 18 – 26 бер. 2014 р., м. Острого / Нац. ун-т «Острозьк. акад.». – Острого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/3305>
18. Пилипенко В. В. Економічний аспект ірано-іракського протистояння: 1972 – 1974 рр. / Вікторія Пилипенко // Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси», 22 берез. 2014 р., м. Дніпропетровськ / Дніпропетровськ. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2014. – ч. 3. – С. 126 – 129.
19. Пилипенко В. В. Ірансько-американські відносини в умовах застосування «нафтової зброї», 1973–1974 рр. / Вікторія Пилипенко // Сучасні тенденції сходознавства: всеукр. наук.-практ. конф., 11–12 квіт. 2014 р. : тези доп. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2014. – С. 283–288.

20. Пилипенко В. В. Радянсько-іранська торгівельна співпраця (за даними матеріалів Архіву зовнішньої політики РФ) / Вікторія Пилипенко // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 16 трав. 2014 р. / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2014. – С. 58–61

21. Пилипенко В. В. Посольство СССР в Иране как объект агрессии адептов исламской революции / Вікторія Пилипенко // Восток между Западом и Россией: [сб. науч. ст.] / Ин-т востоковед. РАН. – М., 2015. – С. 223 – 232.

22. Пилипенко В. Исламська революція і зародження в Ірані студентського опозиційного руху / Вікторія Пилипенко // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи: тези III міжн. наук.-практ. конф., 26 – 27 бер. 2015 р., м. Дрогобич / Дрогобич. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2015. – С. 94 – 95.

23. Пилипенко В. В. Нападение на Посольство СССР в Тегеране 1980 г.: реакция советского правительства / Виктория Пилипенко // Молодые исследователи – регионам: матер. между. науч. конф., 20 – 24 апреля 2015 г., г. Вологда / Вологодский госуд. ун-т – Вологда, 2015. – Т.3. – С. 426- 428.

24. Пилипенко В. В. Провокації на радянсько-іранському кордоні у 1982 – 1983 рр. та їх вплив на зовнішню політику Ірану (за матеріалами Архіву зовнішньої політики Російської Федерації) / Вікторія Пилипенко // III Міжнародний форум студентів, аспірантів і молодих учених: тези доп., 23 – 24 кв. 2015 р., м. Дніпропетровськ / Дніпр. нац. ун-т ім. Олеса Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 98 – 100.

25. Пилипенко В. В. Міжнародний комітет Червоного Хреста і його діяльність в Ірані протягом 1979 – 1988 рр. / В. В. Пилипенко // Сучасні тенденції сходознавства: зб. наук. пр. за матеріалами XI Всеукр. наук.-практ. конф., 24 – 25 квіт. 2015 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2015. – С. 164 – 167.

АНОТАЦІЯ

Пилипенко В. В. Політика СРСР щодо Ірану, 1972 – 1989 рр. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» МОН України. – Старобільськ, 2016.

У дисертації на основі опрацювання архівних джерел, опублікованих офіційних документів, мемуарів та матеріалів тогочасної преси було зроблено комплексне дослідження політики СРСР щодо Ірану у 1972 – 1989 рр.

Розглянуто передумови розширення радянсько-іранської співпраці в економічній та політичній сфері на початку 1970-х рр. XX ст. Доведено, що нафтогазовий фактор відіграв важливу роль в радянсько-іранському зближенні, а «нафтові шоки» за участю Ірану сприяли посиленню позицій СРСР на світовому енергетичному ринку. Показано розвиток радянсько-іранського партнерства у важкій промисловості, металургії та освітньо-культурницькій сфері, а також висвітлено роль українських підприємств у розвитку економічних зв'язків СРСР та Ірану. Проаналізовано позицію СРСР в ООН щодо Ірану під час обговорення кризи, пов'язаної із захопленням американських заручників у Тегерані та ірансько-іракських прикордонних конфліктів наприкінці 1970 – 1980-х рр. XX ст. Значна увага приділена дослідженню основних ідеологічних засад іранської політики Радянського Союзу 1972 – 1989 рр.

Ключові слова: ісламська революція, нафтові шоки, пропаганда, хомейнізм, позанафтовий сектор, тоухідна економіка.

АННОТАЦИЯ

Пилипенко В. В. Политика СССР в отношении Ирана, 1972 – 1989 гг. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Государственное учреждение «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко» МОН Украины. – Старобельск, 2016.

В диссертации проведено комплексное исследование политики СССР в отношении Ирана в 1972 – 1989 гг. На основании анализа источников, среди которых неопубликованные ранее

документы с фондов специализированных архивов Украины и России, публикации официальных документов, интервью, мемуары и научные труды участников событий, а также материалы прессы, показаны главные направления политики СССР в отношении Ирана в 1970 – 1980-х гг. XX в.

Одним из самых важных направлений советско-иранских отношений в изучаемый период было сотрудничество в нефтегазовой отрасли. Участие Ирана в энергетическом кризисе 1973 – 1974 гг., связанным с повышением ОПЕК цен на нефть, спровоцировало постепенное отдаление Тегерана от Белого Дома и использовалось Советским Союзом для увеличения своего присутствия в энергетической отрасли иранского народного хозяйства. Закрепления Ирана на антиамериканских позициях после исламской революции 1979 г., способствовало дальнейшему советско-иранскому сближению.

Приоритетной отраслью иранской экономики, где советское присутствие было наиболее заметным, была тяжелая промышленность и металлургия. Одну из ключевых ролей в развитии сотрудничества СССР с ИРИ в данном направлении сыграли предприятия Украины. Кроме того Москва пыталась лоббировать интересы Тегерана на международной арене, прежде всего, во время работы Совета Безопасности и Генеральной Ассамблеи ООН. Советский Союз также апробировал методы информационно-пропагандистского воздействия на иранское общество, активно финансировал деятельность левой оппозиции, с целью навязать Ирану свои подходы к решению международных проблем на Ближнем и Среднем Востоке.

Анализ всех составляющих иранской политики СССР в 1972 – 1989 гг. показал, что более результативным оказался экономический, нацеленный на активизацию сотрудничества в нефтегазовом секторе и тяжелой промышленности. В тоже время, следует отметить, что сближение Москвы и Тегерана в данной сфере еще не гарантировало их политического союза и превращение Ирана в главного проводника советских интересов на Ближнем и Среднем Востоке. Наоборот, отсутствие военного сотрудничества между государствами на официальном уровне, запрет деятельности просоветски настроенных политических партий свидетельствовали об использовании Ираном Советского Союза исключительно в качестве альтернативного рынка сбыта энергетических ресурсов и лоббиста иранских интересов на международной арене в противовес США.

Ключевые слова: исламская революция, нефтяные шоки, пропаганда, хомейнизм, позанефтяной сектор, тоухидная экономика.

ANOTATION

V. V. Pylypenko. The USSR politics towards Iran, 1972-1989. – Published as manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in History, Specialty 07.00.02 – The World History. – State Establishment «Luhansk Taras Shevchenko National University» MES of Ukraine. – Starobilsk, 2016.

This dissertation in virtue of the study of archive materials, published official documents, memoirs and the newspaper reportings of this period presents the comprehensive view of the USSR politics towards Iran in 1972-1989.

It gives a full consideration of the prerequisites of the Iran-Soviet more intensive cooperation in the area of economic and politic activity in early 1970s of the XX cent. It is proved, the oil-and-gas factor was of great value in the Iran-Soviet thaw in relations including the “oil shock”, which involved Iran and promoted the USSR influence on the global energy market.

It is indicated the development of the Iran-Soviet partnership in the heavy and metallurgical industries, cultural and educational fields, and what is more it is covered the part of the Ukrainian enterprises in the progress of Iran-Soviet relations.

It is analyzed the USSR policy in the UNO towards Iran while discussion the causes of crisis after the act of hostage taking of the American people in Teheran and the Iran-Iraqi conflicts at the end of 1970-1980s of the XX cent.

It is placed high emphasis on the research of the basic ideological principles of the Iranian policy on the part of the USSR in 1972-1989.

Key words: Islamic revolution, “oil shocks”, propaganda, khomeinism, out-of-oil sector, touchy economics.

Підписано до друку 23.08.2016 Тир. 100 прим. Формат 60x84/16. Зам 001-16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Надруковано з макету замовника у ФОП Воротягіна С. В.
93120 м. Лисичанськ пр. Перемоги 94 Тел. 065 006 01 13
Поліграфічний салон «Спектр»
